

УДК 343.851

М.С. ТАЦІЙ, Харківський національний
університет внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ АГРЕСИВНОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Ключові слова: злочинність, особа злочинця,
кримінальна агресія, емпіричні дані, запобігання
злочинам, прогнозування

Найважливішу роль у складній взаємодії багатьох обставин, які обумовлюють злочин, відіграє особа злочинця, в якій відображаються усі ознаки та особливості кримінального діяння [1, с.5]. Характеристика особи злочинця, вивчення її властивостей та ознак дозволяє правильно визначити характер і ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння, встановити причини конкретного злочину та злочинності в цілому, розробити науково обґрунтований прогноз та здійснити програмування профілактичних заходів.

У цьому зв'язку проблема особи злочинця в кримінології по своїй значимості відноситься до числа провідних. Вагомий внесок у розвиток вчення про особу злочинця внесли вчені-кримінологи Ю.М. Антонян, Ю.Д. Блувштейн, В.М. Бурлаков, Л.М. Давиденко, П.С. Дагель, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, Г.М. Міньковский та деякі інші.

У той же час у кримінологічній науці існують різні точки зору по ряду питань цієї проблеми, у тому числі й щодо самого поняття «особа злочинця», яке відноситься до числа дискусійних. Різні автори, використовуючи дане поняття, тлумачать його неоднозначно, у той самий науковий термін вкладають різний зміст. Отже метою написання цієї статті є аналіз емпіричних даних, які характеризують особу злочинця певного типу, через призму відповідної кримінологічної концепції. Її наукова новизна полягає в поданні систематизованих даних про особу злочинця даного типу, що можуть бути використані в прогностичних цілях.

Вважаємо, що особу злочинця варто ви-

значати як сукупність соціальних і соціально-значимих властивостей, ознак, зв'язків та відносин, які характеризують особу, яка порушує кримінальний закон, у поєднанні з іншими (неособистісними) умовами та обставинами, які впливають на антигромадську поведінку [2, с.3–5]. Таке визначення є, на нашу думку, найбільш вдалим, адже підкреслює пріоритет соціальної складової над іншими.

Оскільки одним із головних завдань кримінології є визначення специфічних особистісних властивостей злочинця і виявлення його розходжень з особою законослухняного громадянина, представляється цілком логічним вивчення відповідних особливостей, тому що жодна ознака, властива всім людям, не може розглядатися як фактор, який породжує злочинну поведінку. Більше того, аналіз матеріалів кримінальних справ показує, що при розслідуванні злочинів слідчим, часом, буває важко дати юридичну оцінку тим або іншим діям, врахувати різні обставини, пов'язані із ситуацією злочину або життям обвинувачуваного, тим більше, коли у справі проходять кілька людей. Часто і увага суду зосереджена в основному на доведенні вини обвинувачуваного, при цьому ігноруються інші дуже важливі аспекти скоєного злочину.

Вивчення особи пов'язане з виявленням її особистісних якостей та властивостей, поєднаних у групи, сукупність яких кримінологи називають структурою особистості [3, с.62–69].

З точки зору прикладних завдань дослідження, найбільш зваженою виглядає позиція, згідно якої якості, які складають кримінологічну характеристику особи злочинця, можуть бути зведені в три відносно самостійні характеристики: соціально-демографічну, кримінально-правову, морально-психологічну. Зазначена система, безумовно, може бути застосовна і до характеристики особи агресивного злочинця. При цьому слід мати на увазі, що дана категорія є родовою.

Вивчення особи агресивного злочинця в даний час набуває особливого значення. Той факт, що розбійники, грабіжники, викрадачі мають свої характерні риси, ні в кого не викликає сумнівів. Усі особливості пов'язуються з морально-психологічною характеристи-

кою особи, мотивацією відповідної злочинної поведінки. Зростання рівня агресивної злочинності, загострення її якісних характеристик, дозволяють висунути гіпотезу про те, що і в самій особі агресивного злочинця міститься комплекс специфічних рис та якостей, які відрізняють її від інших категорій злочинців. Тому необхідно виділити особу агресивного злочинця в самостійний тип у структурі вчення про особу злочинця. Причому, якщо остання є загальною категорією, то особа агресивного злочинця буде розглядатися як її складова, структурний елемент певного роду, а особа, наприклад, учасника бандитського угруповання – підструктурний елемент на правах окремого.

Особа злочинця найбільш повно характеризується саме в момент вчинення злочину, і тут простежуються кримінологічні особливості поведінки певної категорії злочинців. Зокрема, особа агресивного злочинця відрізняється набором ознак, характерних лише для неї, а саме – специфічних навичок, вмінь, комплексу інтересів та інших істотних і стійких властивостей, які закономірно сформувалися під впливом негативних елементів соціального середовища, що врешті-решт реалізувались у вчинення злочину з використанням агресії як засобу досягнення поставленої мети. Усе це з повною мірою відноситься до характеристик вивчених нами осіб агресивних злочинців.

Вивчення кримінальних справ про бандитизм, викрадення людини, грабежі та розбійні напади показує, що серед осіб, які вчинили ці злочини, переважну більшість складають чоловіки (98 %). За даними інших авторів, цей показник дорівнює 89–95 % [4, с.69]. Очевидно, що розбіжності не дуже істотні, й, на нашу думку, вони не виражають тенденцію зменшення питомої ваги жінок у даному виді злочинів, а є, швидше за все, наслідком статистичної девіантності. Стійка перевага чоловіків обумовлюється характером злочинної діяльності.

Певний інтерес представляють особливості вікових характеристик розглядуваного типу злочинців, оскільки на кожному віковому етапі розвитку соціальний зміст особистості змінюється. Вікові особливості певних пері-

одів життя сприяють формуванню змін у психології конкретних осіб. У кримінологічному плані велике значення має і те, в якому віці людина починає скоювати злочини: чим раніш вона порушує кримінальний закон, тим вище ймовірність рецидиву у майбутньому.

За даними нашого дослідження, серед засуджених вікові характеристики мають явно виражену специфіку. Зокрема, питома вага неповнолітніх лише 0,5 %, хоча серед інших груп та категорій злочинів цей показник від 4 до 20 разів вищий. Для неповнолітніх характерним є вчинення спонтанних злочинів. Сучасні агресивні злочинці мають певний життєвий досвід, авторитет, навички скоєння злочинів, здатність до досягнення злочинних цілей за допомогою насильства, гарно фізично підготовлені тощо. Природно, такі якості ще не сформувалися у неповнолітніх.

Кримінальну активність найчастіше виявляють особи від 18 до 30 років, частка яких складає 61 % від загальної кількості вивчених осіб. Хоча названий вік притаманний для осіб, які вчиняють не тільки названі діяння, але й інші насильницькі злочини, з початку 90-х років спостерігається зростання питомої ваги осіб старше 30 років: з 21 % до 26 %. Цю тенденцію відображають і результати нашого дослідження: питома вага вікової групи 30–40-річних – 36 %.

Звертають на себе увагу дві вікові групи – від 18 до 24 років і від 25 до 29 років, представники яких сукупно найбільш численні (61 %). З цього випливає, що досить велика частина засуджених за агресивні злочини – це особи, які цілком сформувались на ґрунті явної антигромадської спрямованості особистості.

Зміст інтересів і прагнень, їх розвиток та зміни залежать, як правило, від рівня освіченості. Низький освітній рівень у більшості випадків – показник обмеженого кола інтересів; але це зовсім не означає, що людина через це є злочинцем. Такі інтереси служать лише сприятливим ґрунтом для розвитку негативних властивостей та якостей особистості. Цілком зрозуміло, що в осіб з однаковим освітнім рівнем часто збігаються погляди на життя, їм легше встановлювати дружні стосунки між собою. За нашими даними, у 50

випадках з 85 агресивні злочинці мали однаковий освітній рівень, дуже вузьке коло інтересів та прагнень: гроші, їжа, престижні речі.

Проте серед них спостерігається зростання освітнього рівня: кожен третій має вищу або середню фахову освіту, кожен другий – середню. Можна назвати ряд обставин, які обумовили названу вище тенденцію. Визначальною серед них, на наш погляд, є девальвація освіти, як середньої спеціальної, так і вищої. Не можна ігнорувати також втягнення в злочинність осіб з числа інтелігенції, які стала головною «жертвою» процесу зубожіння в результаті лібералізації економіки. Багато молодих людей після одержання середньої освіти, закінчення технікуму, орієнтуючись на швидке досягнення високого рівня матеріального добробуту, вибрали кримінальний шлях, вдалися до лав організованої злочинності. Нарешті, в умовах криміналізації соціальних відносин у злочинне середовище, у тому числі в банди, активно включаються колишні військовослужбовці, працівники силових структур, які опинились за межами соціальних формацій в результаті помилкової кадрової політики або непередуманих реорганізацій.

Відомо, що шлюб, родина є важливим регулятором поведінки людини. Сімейний статус осіб, які вчинили злочини, впливає на формування особистісних якостей, певним чином визначає спрямованість і стійкість злочинної поведінки. Отримані нами дані показують, що більшість агресивних злочинців (61 %), не були одружені, розведені або живуть у дезорганізованих родин, тобто одружені, але з родиною не проживають.

З числа сімейних чітко виділяється категорія осіб у віці 25–29 років, значна частина з яких має дітей. Для них злочинний промисел – це свідомо обраний спосіб матеріально забезпечити свою родину. Постулат про цінність батьків, дружин і дітей, що складають родину, є присутнім у системі цінностей членів організованих злочинних груп.

Інтерес представляє і рід занять розглянутого типу злочинців. На підставі проведеного дослідження нами встановлено, що для більшості злочинців характерною є наявність такого поєднуючого моменту, як схожий профе-

сійний рівень. У 52 % випадків професійний склад учасників був однаковим. Це і природно, оскільки люди, які мають однаковий рід занять, легше зближаються. Дійсно, в групах зі змішаним складом співучасників відзначають ті ж закономірності, що й у групах з однорідним складом, а саме – кількість тих, що не мають професії, перевищує кількість тих, у кого є хай би то яка, навіть сама примітивна професія. Це говорить про те, що такі співучасники підбиралися або за регіональною ознакою, або за особистим знайомством.

Вивчення судово-слідчої практики показало, що протягом періоду, який передував спільній злочинній діяльності, частина учасників добре знали один одного за місцем проживання (більш 40 %) або через спільне дозвілля (23 %). Деякі з цих осіб були знайомі ще з юнацького віку: разом училися в середній школі, училищі, відвідували заняття в спортивній секції. У ряді випадків злочинці раніше працювали на одному підприємстві, відбували покарання в одній виправній установі. Але найчастіше, звичайно ж, спільним є, насамперед, мотив злочинної діяльності.

Вивчення кримінальних справ показало, що протягом 90-тих років серед засуджених за агресивні злочини зменшилась частка як робітників, так і службовців. Їх питома вага, за нашими даними, зараз дорівнює відповідно 13 % та 18 %. Ці зміни, на наш погляд, обумовлені згортанням вітчизняного виробництва, розвитком приватного сектора економіки, відтоком значної кількості робітників та службовців з державних підприємств. Питома вага студентів складає 6 %.

За даними нашого дослідження більше половини (56 %) агресивних злочинців не мають постійного джерела доходу. Мотивація поведінки найчастіше визначається корисливими інтересами, а переважними мотивами є: накопичення грошей та цінностей, володіння коштовними речами, проведення дозвілля в престижних місцях, створення гідного рівня забезпеченості родини. При цьому для більшості агресивних злочинців досить сильний соціально-психологічний вплив продовжує здійснювати «злочинська» ідеологія. У цьому зв'язку насторожує той факт, що дана субку-

льтура, навіть у новому, трансформованому виді, втягує у злочинне середовище усе більше молодих людей.

У плані кримінологічного вивчення особистості організованого агресивного злочинця велике значення має дослідження питання про стійкість антигромадської орієнтації та поведінки суб'єкта. З числа осіб, засуджених за бандитизм, майже 30 % вчинили два або більше злочинів, близько 20 % скоювали злочинні дії в складі організованої групи. Майже кожен другий (42 %) раніше притягувався до кримінальної відповідальності за корисливі злочини, 11 % – за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Кожен четвертий до скоєння злочину перебував на оперативному обліку в ОВС. Викладене вище дає підставу стверджувати, що рецидив серед агресивних злочинців перевищує аналогічні середньостатистичні показники.

Підбиваючи певні підсумки проведеного дослідження, можна відзначити наступні типові властивості особи агресивного злочинця:

1. У сучасну агресивну злочинність, зокрема, організовану активно втягуються особи молодого віку (від 18 до 30 років), які не знайшли свого місця в житті та обрали кримінальний спосіб існування. Збільшується питома вага осіб зрілого віку, які виконують, як правило, функції лідерів.

2. Зменшується частка робітників та службовців, у той же час зростає кількість представників приватного бізнесу і комерційних структур. Різко збільшується питома вага осіб, які не мають легального джерела дохо-

дів. Остання тенденція повною мірою відображає виникнення в нашому суспільстві особливого шару, який є найбільш криміногенним і визначає на сьогоднішній день як особливості вітчизняної злочинності, так і особистісні характеристики осіб, які скоюють злочини.

3. Спостерігається досить високий освітній рівень агресивних злочинців, що обумовлює їх поведінку. Сформувався новий імідж агресивного злочинця (члена організованої, бандитської групи). Складовими нового «образа» є компетентність у злочинному бізнесі та авторитет в злочинному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия / С. Н. Абельцев. – М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 207 с.
2. Личность преступника / Кудрявцев В. Н., Кондрашков Н. Н., Лейкина Н. С. и др. – М. : Юрид. лит., 1975. – 272 с.
3. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве / П. С. Дагель. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1970. – 132 с.
4. Пан Т. Д. Раскрытие и расследование бандитизма и преступлений, совершенных бандами / Т. Д. Пан. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2000. – 86 с.

Тацій М. С. Кримінологічна характеристика особи агресивного злочинця / М. С. Тацій // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1008–1011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11tmcoaz.pdf>

Виконано аналіз даних, що характеризують особу агресивного злочинця, а також систематизації відповідних відомостей для цілей прогнозування.

Тацій М.С. Криминалогическая характеристика личности агрессивного преступника

Выполнен анализ данных, характеризующих личность агрессивного преступника, а также систематизации соответствующих сведений для целей прогнозирования.

Tacy M.C. Criminological Characteristic of the Person of the Aggressive Criminal

The analysis of aggressive criminal personality data is devoted and also systematizations of the proper information for the aims of prognostication.